

La Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” s-a desfășurat, în data de 11 iunie a.c., conferința cu titlul ***De la ideile Revoluției franceze la cultura protestului***, prilejuită de împlinirea a 230 de ani de la declanșarea Revoluției franceze și a 50 de ani de la concertul organizat la Woodstock, în Statele Unite ale Americii. Trăsătura de unire între cele două evenimente a reprezentat-o atitudinea revendicativă, sau altfel spus cultura protestului pe care a inaugurat-o Revoluția franceză, prelungită printr-o serie de medieri sociale și ideologice până în anii 1960 și mai încolo. Ca atare, conferința a fost organizată în trei secțiuni, referitoare la Revoluția franceză și la impactul ei asupra mișcărilor de emancipare din secolul al XIX-lea, la formele contestației culturale și politice din Occident, respectiv la cultura subversivă din țările Europei răsăritene în timpul regimului comunist.

Nu dorim să insistăm acum asupra valorii prezentărilor, pe care le socotim în general bune, unele chiar foarte bune. Vrem să remarcăm însă trei aspecte, de natură să facă din această conferință o premieră în activitatea institutului. Mai întâi, tematica: după știința noastră nu a mai existat o manifestare având ca obiect muzica, literatura, artele decorative, tratate în relație cu atitudinile morale și contextul politic din epoca respectivă. Apoi, conferențarii: pentru prima dată s-au reunit nu numai istorici din centre instituționale diferite (Daniela Bușă, Raluca Tomi, Cristian Vasile – de la institutul gazdă, Ana Maria Cătănuș – de la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Ecaterina Lung și Alin Ciupală – de la Facultatea de Istorie a Universității București), ci reprezentanți ai altor domenii de activitate; semnalăm în acest sens prezența compozitorului Ilie Stepan din Timișoara și a redactorului Doru Ionescu, de la Televiziunea Română. În al treilea rând, avem în vedere participarea. Este remarcabil ca la o conferință ce a durat între 9.30 și 16.30, cu 11 vorbitori și 3 moderatori, adică aproape jumătate dintr-o conferință anuală a Institutului „Nicolae Iorga”, prezența în sală să fie de la început până la sfârșit de circa 30 de persoane, în total însă mai multe, fiindcă publicul s-a rulat de-a lungul întregii zile. Această prezență s-a datorat subiectului conferinței, care a stârmit interes, precum și publicității făcute pe site-ul institutului, a cărui utilitate în asigurarea vizibilității se dovedește astfel încă o dată.

Specializările diferite ale vorbitorilor nu au împietat asupra coerenței manifestării, dimpotrivă, s-au regăsit în complementaritatea comunicărilor și în dinamica întrebărilor și a discuțiilor, care, cu mici excepții, au căutat să clarifice ori să aprofundeze în mod serios temele tratate. Din acest punct de vedere, al metodei de lucru, conferința certifică, zicem noi, beneficiile abordărilor interdisciplinare și ale multiperspectivității.

Alexandru Mamina

Noile tendințe în istoriografie nu pot fi înțelese decât atunci când sunt situate în contextul marilor schimbări sociale, tehnologice și culturale în care apar. Disputele din cadrul lumii occidentale contemporane privind modificarea principiilor culturale fundamentale, noile oportunități tehnologice și atitudinile față de mediul înconjurător ne oferă astfel cadrul conceptual explicativ al tendințelor istoriografice din ultimele trei decenii.

Având originile în anii 1930, când era folosit în domeniile educației și relațiilor internaționale, termenul „globalizare” s-a consacrat în spațiul public și în cel academic începând cu anii 1990. În accepțiunea sa cea mai largă, globalizarea se referă la legăturile tot mai strânse între diferitele zone ale lumii, având nu doar o dimensiune economică, ci și politică, ideologică și culturală. Globalizarea i-a determinat pe istorici să acorde o atenție sporită fenomenelor ce depășesc granițele naționale și regionale, în încercarea lor de a explica trecutul. Spre deosebire de tradiționala istorie universală, noua direcție de cercetare, istoria globală, nu își propune să explice tot ceea ce s-a întâmplat în trecut,

la nivelul întregii planete. Termenul „global” nu se referă așadar la obiectul de studiu, ci la metodă. În consecință, istoria globală nu este o istorie a întregului glob sau a globalizării, ci o abordare metodologică ce pune accentul pe conexiunile existente între diferite regiuni, în epoci diferite.

Legăturile acestui nou tip de demers istoriografic cu istoria culturală este ceea ce și-au propus să analizeze organizatorii celei de a douăsprezecea conferințe a Societății Internaționale de Istorie Culturală, intitulată **Global Cultural History**, desfășurată la Tallinn, între 26–29 iunie 2019. Aria geografică și culturală de proveniență a celor peste 200 de participanți, din 35 de țări, de pe cinci continente, a oferit conferinței o adevărată dimensiune globală.

Reiterând, la un alt nivel, disputele metodologice dintre practicanții istoriei sociale și cei ai istoriei culturale din urmă cu câteva decenii, organizatorii conferinței și majoritatea vorbitorilor au subliniat contribuția pe care istoria culturală o poate aduce istoriei globale: mutarea accentului de la reconstituirea faptelor și a structurilor la căutarea semnificațiilor.

Istoria globală nu se limitează la studierea unui anumit spațiu geografic, ci încearcă să urmărească ideile, oamenii și obiectele studiate, în întreaga lor arie de răspândire. Este ceea ce a încercat să facă Peter Burke, în prezentarea sa intitulată *Globalising the Renaissance: The Role of the Jesuits*, în care a identificat rolul iezuiților în răspândirea ideilor și idealurilor Renașterii. Burke își nuanțează acum modelul difuziunii Renașterii, de la centru înspre periferii, dezvoltat în celebra sa lucrare din urmă cu câteva decenii, vorbind despre hibridizare, despre adaptarea conștientă și nu receptarea inconștientă de către periferii a modelelor culturale preluate de la centru. În urmărirea scopului declarat, *ad maiorem Dei gloriam* (ceea ce se traducea prin convertirea la creștinism a populațiilor de altă religie), iezuiții au jucat un rol de mediatori culturali, încercând să transfere în spațiul extraeuropean anumite forme culturale specifice Europei vremii, precum umanismul sau idealurile artistice renascentiste. Renumiți pentru disponibilitatea lor de a-și adapta mesajul specificității fiecărei culturi, ai cărei membrii încercau să-i convertească, iezuiții au modificat idealurile umaniste și artistice transmise în spațiile extraeuropene. De pildă, spre deosebire de colegiile iezuite din Europa, cele din Asia și America, pentru că aveau un scop diferit, acela de a pregăti misionari din rândul nativilor, aveau o programă bazată pe un amestec de umanism și scolastică medievală. În arhitectură, bisericile iezuite din spațiul extraeuropean au încercat să imite biserica Il Gesù din Roma. Pentru construirea acestor biserici, iezuiții au fost însă nevoiți să se folosească de mâna de lucru locală, iar sculptorii indigeni și-au însușit în mod activ idealurile arhitecturale europene, încorporând numeroase motive locale. Astfel s-a ajuns la construirea unor biserici specifice în multe locuri din America de Sud, care cu greu ar fi putut fi recunoscute drept biserici iezuite de către un european din secolul al XVII-lea. Și în pictură iezuiții au încercat să-i instruiască pe pictorii locali să picteze în stil occidental renascentist. Dacă vechea metodă comparativă pune accentul pe felul în care artiștii locali au înțeles idealurile estetice europene, istoria culturală globală arată cum aceștia și-au însușit în mod conștient modelul cultural european, folosindu-l în scopuri proprii și adaptându-l propriilor nevoi. Deși iezuiții au eșuat în scopul urmărit în Asia, de a converti populația locală la creștinism, au contribuit totuși, în mod neintenționat, la dezvoltarea viitoare a unor noi stiluri artistice, care, ulterior, aveau să influențeze, la rândul lor, arta europeană (influența pe care gravurile lui Hokusai au avut-o asupra artei europene este doar un exemplu).

O astfel de abordare globală a făcut ca astăzi să se vorbească despre pluralitatea Renașterilor, pornind de la cartea lui Jack Goody (*Renaissances: The One or the Many?*, Cambridge University Press, 2009), citată în multe din prezentările din cadrul conferinței, inclusiv de către Peter Burke, și nu despre un fenomen cultural unic, ce a influențat, în diferite moduri, alte culturi. Eterogenitatea culturală nu doar a Europei, ci chiar a spațiului italian, în perioada Renașterii, a fost subliniată de prezentările din secțiunea dedicată diferitelor „culturi ale vrăjitoriei” din perioada modernă.

Analiza circulației stereotipurilor și toposurilor discursive, precum și a modului în care acestea au fost utilizate de către diverse grupuri, în diverse contexte culturale, pentru a vorbi despre vrăjitorie, este așadar contribuția teoretică inovatoare pe care istoria culturală o poate aduce la analiza unui fenomen ale cărui cauze sociale, economice și politice au fost intens studiate. Astfel, Fabrizio Conti¹ a

¹ În prezentarea intitulată *Cultures of Witchcraft: The Dissemination and Use of Witch-Beliefs in the Renaissance*.

arătat cum, în predicile populare ținute în nordul Italiei, călugării franciscani și dominicani îi acuzau de erezie pe inchiizitorii care credeau că lucrurile descrise de vrăjitoare s-au întâmplat cu adevărat. Pe de altă parte, așa cum a demonstrat Marina Montesano², textele din antichitatea clasică ce vorbeau despre superstițiile privind strigile, popularizate de umaniști, au fost folosite în procesele împotriva vrăjitoarelor (ca urmare a autorității de care se bucurau textele antice) pentru a dovedi realitatea acuzațiilor aduse. Debora Moretti³ a fost interesată de modul în care oamenii obișnuiți din Toscana și Piemont și-au însușit discursul despre vrăjitoare, dezvoltat și impus de elitele clericale. Analizând transcrierile proceselor împotriva vrăjitoarelor din arhivele din Siena (234 de procese, între 1580–1780) și cele din Novara (50 de procese, între 1519–1615), Moretti a arătat recurența în răspunsurile femeilor acuzate de vrăjitorie a unor teme comune în folclorul local, legate de uciderea copiilor, transformarea într-un animal, zborul prin aer ș.a.m.d. Aceasta nu înseamnă însă, susține Moretti, că oamenii de rând și-au însușit modelul cultural impus de elite (bazat pe textele unor autori antici, ce foloseau, la rândul lor, teme din folclorul local), ci ilustrează o reacție specific umană: puși în fața unei instanțe acuzatoare, oamenii, atunci când sunt întrebați despre ceva ce nu știu, pentru a-și dovedi dorința de cooperare vorbesc despre ceea ce știu.

Înlocuirea modelului teoretic explicativ, ce pune accentul pe receptarea pasivă, cu un altul ce evidențiază utilizarea conștientă a unui model cultural a fost ilustrată și de Hent Kalmo, de data aceasta în domeniul dreptului internațional, un nou exemplu de interdisciplinaritate a domeniului istoriei culturale și a conferințelor organizate de International Society for Cultural History. În prezentarea sa, intitulată *International Law and the Limits of the Reception Paradigm in Cultural History*, Hent Kalmo a arătat cum, după 1945, fostele colonii europene, nu au adoptat pur și simplu, prin intermediul traducerilor, tratatele europene de drept internațional, ci au folosit din acestea acele principii (dreptul la autodeterminare, invocarea principiului *clausa rebus sic standibus* în detrimentul principiului *pacta sunt servanda*, folosit de europeni pentru a susține continuarea dominației) care le-au permis să-și argumenteze dreptul la independență.

Unul dintre aspectele centrale ale istoriei culturale globale este accentul pus pe rolul traducerilor în transferul cultural. Din punctul de vedere al istoriei culturale, traducerile nu sunt o simplă trecere a unui text (mesaj) dintr-o limbă într-alta, ci o trecere de la o cultură la alta, proces însoțit și de o modificare a sensului. În prezentarea sa, *Globalising the Enlightenment: The Example of Brazil*, Maria Lúcia Pallares-Burke a încercat să urmărească avaturile scrierilor și ideilor luminate în statele din America de Sud, în special Brazilia, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Și aici accentul a fost pus nu pe receptarea pasivă, ci pe utilizarea traducerilor acestor texte în anumite scopuri și pe modul în care aceasta a influențat alegerea textelor traduse, maniera în care au fost traduse și au fost folosite pentru a argumenta diverse opțiuni ideologice. Un exemplu oferit a fost cel al traducerii lucrării lui Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Women* (1792), publicată în Brazilia, în 1832, sub pseudonimul Nisia Floresta Brasileira Augusta. Deși se revendică a fi o traducere a lucrării lui Wollstonecraft, Pallares-Burke a arătat că textul publicat în Brazilia este, de fapt, o traducere literală a unei alte lucrări, *Woman not inferior to man*, apărută la Londra, sub pseudonimul Sofia, în 1740. Probabil că textul lui Wollstonecraft nu i s-a părut suficient de radical traducătoarei din Brazilia, argumentează Pallares-Burke; numele autoarei europene era însă suficient de cunoscut pentru a garanta interesul cititorilor brazilieni. De aceea Nisia a pretins că a tradus textul lui Wollstonecraft și nu pe cel al Sofiei, din 1740.

O secțiune în cadrul conferinței a fost dedicată rolului pe care ideologia politică europeană l-a avut, mai ales prin intermediul traducerilor, în conturarea imaginarului politic din sud-estul Europei în secolul al XIX-lea. Raluca Alexandrescu⁴, de la Facultatea de Științe Politice a Universității din București, a repertoriizat principalele momente ale lentului și dificilului proces de occidentalizare a

² În prezentarea *Classical Culture, Renaissance Humanism, and Witchcraft*.

³ Prezentarea sa a avut titlul *The Circulation and Exchange of Ideas: Myths, Legends and Oral Traditions in the Witchcraft Trials of Italy*.

⁴ Prezentarea sa a fost intitulată *The Good and the Bad Government as a Political Culture Issue: Time and Narrative Modern Democracy in South-eastern Political Thought*.

practicilor, gândirii și culturii politice din România secolului al XIX-lea, arătând importantul rol pe care l-au avut în acest sens traduceri, chiar și cele literare, din autori francezi, apărute în deceniile al patrulea și al cincilea ale acelui secol. Victor Rizescu⁵ a arătat cum ideologia liberală occidentală, ce pune accentul pe libertățile individuale, a fost adaptată condițiilor economice, sociale și culturale din România sfârșitului de secol XIX pentru a susține o viziune centralistă și etatistă.

Mai multe secțiuni ale conferinței au grupat prezentările ce au discutat rolul pe care agenții mediatori l-au avut, în diferite perioade, în transferul cultural. Astfel, Cathleen Sarti, în prezentarea *An Agent of Cultural, Political, and Economic Exchange: Pompeius Occo (1483–1537)*, a arătat rolul avut de acest bancher, umanist și om politic în stabilirea unei rețele de legături nu doar economice și politice, dar și culturale, între regiunea Mării Baltice, Țările de Jos, Casa de Habsburg și papalitate. În mod similar, Jana Lainto⁶ a subliniat importanța avută de Arnošt Kraus ca mediator între cultura daneză și cea cehă, la începutul secolului al XX-lea.

Proiectarea în trecut a unei dimensiuni globale a legăturilor interumane, așa cum noul tip de demers istoriografic are tendința să o facă, poate duce însă la anacronism. Acesta este cazul istoricilor ce vorbesc despre un ev mediu global. În prezentarea sa⁷, Ecaterina Lung a arătat că nu se poate face o istorie culturală globală a diplomației bizantine din secolul al VI-lea, întrucât lipsesc sursele care să ne ajute să reconstituim punctul de vedere al „barbarilor” cu care bizantinii au avut relații diplomatice, iar sursele bizantine ce vorbesc despre popoarele germanice nu oferă informații despre acestea, cât despre societatea bizantină.

Abordarea perspectivei globale și accentul pus pe identificarea relațiilor ce s-au stabilit între oameni (istoria socială și economică globală), precum și a semnificației pe care diferite comunități o dau acestor relații (istoria culturală globală) nu a însemnat însă renunțarea la dimensiunea locală a istoriei. Microistoria culturală globală este un domeniu despre care se vorbește din ce în ce mai des în ultimii ani, Anne Gerritsen argumentând, în prezentarea sa⁸, în favoarea unei astfel de abordări. Doar o abordare microistorică a unui fenomen global, cum ar fi comerțul cu porțelan chinezesc, a arătat Gerritsen, ne permite să reconstituim universul mental al negustorilor dintr-un mic oraș provincial situat pe malul lacului Poyang, în provincia chineză Jiangxi, parte din rețeaua de distribuție a porțelanului din China în întreaga lume. Analiza însemnărilor de pe marginea copiilor manuscrise ale cărților cu rutele comerciale editate de autoritățile provinciale i-a permis lui Gerritsen să reconstituie maniera în care negustorii din micul oraș confereau, la nivel simbolic, stabilitate și securitate unei întreprinderi de altfel destul de primejdioasă, desfășurată într-o regiune relativ instabilă.

Încă de la consacrarea sa ca disciplină academică, în secolul al XIX-lea, istoria a adoptat o metodologie naționalistă, considerând națiunile ca principalul său obiect de studiu. Studiind legăturile ce s-au stabilit între grupurile umane din diverse regiuni ale lumii, istoria globală încearcă astfel să depășească demersurile de tipul istoriilor naționale și instrumentele acestora de cronologizare și spațializare. Mai mult, înglobând studiile din domeniul postcolonialismului, istoria globală încearcă să evite o abordare europocentristă.

Aplicând instrumentele sale specifice de analiză a discursului, istoria culturală își propune să meargă dincolo de identificarea fluxurilor de oameni, bunuri, capital și modele culturale și să analizeze semantica discursului despre spațializare. Este ceea ce a încercat să facă Sujit Sivasundaram⁹, identificând legătura între discursul științific despre studierea globului pământesc (stabilirea exactă a sfericității pământului, studierea empirică a fenomenelor naturale) de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, respectiv retorica expansiunii imperiale a Europei.

⁵ În prezentarea *Oligarchic and Anti-Oligarchic Liberalism Across the Lags of Development: A Romanian Perspective on the Global Dissemination and Social Entrenchment of Liberal Culture*.

⁶ *Northern Horizons: Arnošt Kraus as a Cultural Mediator of Denmark in the Czech Lands / Czechoslovakia, 1892–1939*.

⁷ *Is a Global Cultural History of Early Byzantine Diplomacy Possible?*

⁸ *Merchant Crossing in Late Imperial China: A Micro-Global Approach to the Porcelain Trade*.

⁹ În prezentarea intitulată *Making the Globe: A Cultural History of Science from the Bay of Bengal*.

Istoria culturală, a arătat Matthias Middell¹⁰, nu se limitează la a identifica omogenitatea sau eterogenitatea culturală a unui anumit teritoriu, ci urmărește felul în care acesta este imaginat, împărțit la nivel discursiv de către diferiți actori, în încercarea lor de a-și impune controlul asupra spațiului astfel definit. Aplicarea metodologiei istoriei culturale aduce așadar o nouă perspectivă teoretică istoriei globale: analiza legăturilor dintre diverse spații trebuie dublată de cea a modului în care aceste unități spațiale au fost construite la nivel discursiv, pentru a fi apoi controlate la nivel administrativ.

Consecință a fenomenului contemporan al globalizării, conceptul de istorie globală a devenit unul foarte des uzitat în discursul academic al ultimelor trei decenii, ceea ce a și dus la o anumită ambiguitate metodologică a acestui tip de demers. Așa cum s-a întâmplat în trecut și cu alte concepte istoriografice, cel de „mentalități” fiind un bun exemplu, probabil că, într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, „istoria globală” va fi înlocuită de alte concepte. De altfel, în cadrul conferinței, unii dintre vorbitori, cum ar fi Matthias Middell, au propus înlocuirea termenului de „global” cu cel de „transregional”. Totuși, pare destul de puțin probabil că, în viitor, istoricii vor înceta să se preocupe de legăturile stabilite între grupurile umane din regiuni și culturi diferite, indiferent cum vor fi definite acestea. Iar prezentările din cadrul conferinței *Global Cultural History* au ilustrat pe deplin modul în care istoria culturală poate contribui la acest demers.

Daniel Gicu

¹⁰ În prezentarea *Transregional Dimensions of Global Cultural History*.